

Н. І. Савчук

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра іноземних мов і країнознавства, факультет туризму,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ВСТАНОВЛЕННЯ ПЛАТИ ЗА ЗАКОРДОННИЙ ПАСПОРТ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто процес державного регулювання плати за оформлення та видачу закордонних паспортів у Російській імперії в XVIII – на початку XX ст. З'ясовано, що такі документи запроваджено при Петрі I, однак законодавче врегулювання їхньої оплати відбулося фактично у середині XIX ст. У результаті кодифікації було вироблено чітку систему, закріплену в Статуті про паспорти. Вона передбачала як безкоштовне отримання документа для виїзду за кордон, так і зі сплатою його вартості, причому на різних умовах для окремих категорій осіб (загальних, пільгових чи виняткових).

Встановлено, що плата за паспорт складалася із зборів за бланк та до так званого інвалідного капіталу. На початку XX ст. запроваджено додатковий збір на користь Російського товариства Червоного Хреста. Це було пов'язано з втягненням Росії у військові конфлікти в Азії (“похід у Китай 1900–1901 рр.”, російсько-японська війна 1904–1905 рр.).

Доведено, що імперська форма державного устрою Росії зумовила існування як загальних правил, так і регіональної специфіки отримання закордонного паспорта, включаючи його оплату.

Ключові слова: виїзд за кордон, закордонний паспорт, Статут про паспорти, законодавство, Російська імперія, державні збори, пільги.

N. I. Savchuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Foreign Languages and Country Studies,
Faculty of Tourism, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

SETTING THE FEE FOR A PASSPORT IN THE RUSSIAN EMPIRE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Abstract

In the article process of state regulation of fees for registration and issuance of passports in the Russian Empire in the XVIII — early XX century is characterized. It was found out that such documents were introduced Peter I, but the legal settlement

of their payment took place, in fact, in the mid-nineteenth century. As a result of the codification, a clear system was established and enshrined in the Statute on passports.

It provided for free receipt of a document for traveling abroad, and with the payment of its value, and under different conditions for certain categories of persons (general, preferential or exceptional).

The passport fee consisted of a fee for a form and a contribution to the so-called disability capital. Additional fee in favor of the Russian Red Cross Society introduced at the early twentieth century. This was due to Russia's involvement in military conflicts in Asia ("the campaign to China 1900–1901", The Russian-Japanese War of 1904–1905).

The imperial form of the state system of Russia led to the existence of both general rules and the regional specificity of obtaining a foreign passport, including its payment it was proved.

Keywords: *departure abroad, passport, Statute on passports, legislation, Russian Empire, state fees, privileges.*

Запровадження безвізового режиму з Європейським Союзом та низкою інших держав значно розширило для громадян України можливість подорожувати світом. Маючи біометричний закордонний паспорт, українські туристи можуть перетинати кордон відповідних країн без дозволу на в'їзд. Велика кількість бажаючих отримати такі документи спричинила не лише певний ажіотаж, а й варіації вартості їх виготовлення в різних установах.

Водночас у суспільстві зросла цікавість до того, як оплачувалося оформлення виїзних документів у минулому. Проте ретроспективний розгляд цього питання, зокрема у період, коли більшість українських земель входила до складу Російської імперії, залишився практично поза увагою як істориків, так і правників. Лише побіжно цієї теми торкнулася російська дослідниця Н. О. Матвієнко у праці "Нормативные основы пересечения границы российскими подданными"¹. Тому метою цієї статті є докладне вивчення державного регулювання плати за закордонний паспорт у Російській імперії в XVIII — на початку XX ст. та з'ясування його особливостей.

Спеціальні дозвільні документи для виїзду за кордон відомі ще з X ст. Отримавши особливі грамоти, купці могли торгувати не лише в Київській Русі, а й за її межами. У Московській державі для цих цілей вони мали взяти проїжджі грамоти². Паспорти для виїзду за кордон у сучасному їх розумінні були запроваджені за правління Петра I. Згідно з указом від 3 грудня 1720 р.

---

¹ Матвиенко Н. О. Нормативные основы пересечения границы российскими подданными // Вестник Пермского университета. Юридические науки. — 2011. — Вып. 1(11). — С. 59 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.jurvestnik.psu.ru/images/stories/vestnik/pdf/2011_1_11.pdf (дата звернення: 23.10.2017).

² Соборное уложение 1649 г. // Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ РИ). — Собр. 1. — Т. 1. — № 1. — С. 8.

придбати їх можна було в Колегії іноземних справ, сплативши до державної скарбниці 8 алтинів³ і 2 деньги⁴ (25 коп. сріблом) за папір та віск для оформлення такого документа. Від сплати цих коштів звільнялися лише російські та іноземні дипломатичні представники⁵. Згодом з купців, які бажали отримати закордонний паспорт, окрім вартості бланка стали збирати по одному іноземному червінцю⁶, мотивуючи тим, що в усіх державах є такий звичай⁷. На зламі XVIII–XIX ст. на деякий час плату за закордонні паспорти скасували, а в 1816 р. знову відновили у попередньому розмірі⁸.

У березні 1782 р. повноваження з видачі закордонних паспортів перейшли до губернських правлінь (Колегія іноземних справ продовжувала видавати відповідні документи послам, міністрам й імператорським кур'єрам), а з лютого 1817 р. — до губернаторів та генерал-губернаторів⁹. Відтоді саме їх канцелярії приймали плату за паспорти.

Значна активізація нормотворчої діяльності з урегулювання цієї сфери суспільних відносин спостерігалася у середині XIX ст. 10 липня 1840 р. затверджено закон, у якому вперше чітко й логічно було викладено основні правила щодо оплати документів для виїзду за кордон¹⁰. Зокрема зазначалося, що плата за закордонний паспорт складається з двох частин — збору за бланк (50 коп. сріблом) та спеціального мита. Розмір мита залежав від строковості паспорта та кількості осіб, записаних у нього¹¹. При отриманні паспорта з визначеним строком перебування за кордоном потрібно було сплатити за кожну особу по 10 руб. сріблом за кожне півріччя¹². Власники безстрокових паспортів мали внести встановлену суму лише за перші шість місяців із зобов'язанням доплатити на митниці, повертаючись додому. При цьому неповне півріччя прирівнювалося до повного. Для прикладу, якщо

³ Алтин — старовинна російська монета, вартість якої дорівнювала трьом копійкам.

⁴ Деньга, денга, деньга (від татар. таньга — срібна монета, $\frac{1}{6}$ дирхема) — російська срібна, а з XVIII ст. — мідна монета вартістю $\frac{1}{2}$ копійки.

⁵ ПСЗ РИ. — Собр. 1. — Т. 6. — № 3681. — С. 266.

⁶ Червінець (золотий, червоний) — традиційна російська назва як іноземних, так і власної чеканки золотих монет. Іноземні червінці мали високу пробу та вагу дуката (3,3–3,5 г) і були еквівалентні в середньому 3 руб. сріблом. Переважно червінцями називали голландські та угорські дукати.

⁷ ПСЗ РИ. — Собр. 1. — Т. 11. — № 8174. — С. 190.

⁸ Там же. — Т. 33. — № 26323. — С. 908; Т. 34. — № 26740. — С. 110.

⁹ Там же. — Т. 21. — № 15361. — С. 431; Т. 34. — № 26674. — С. 71.

¹⁰ Там же. — Собр. 2. — Т. 15, ч. 1. — № 13652. — С. 484–485.

¹¹ Докладніше про порядок отримання закордонного паспорта див.: Савчук Н. І. Законодавче регламентування виїзду за кордон у Російській імперії (друга половина XIX — початок XX ст.) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст.: Зб. наук. праць. — К., 2017. — Вип. 26. — С. 135–141.

¹² З 1 травня 1841 р. сума мита становила 25 руб. сріблом. Див.: ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 16, ч. 1. — № 14331. — С. 166–167.

особа планувала перебувати за межами Російської імперії три місяці — вона сплачувала 10 руб., більше семи місяців — 20 руб., один рік і один місяць — 30 руб. і т. д.

Усі гроші за видачу закордонних паспортів відповідні установи мали передавати у казначейства. Збір за виготовлення бланків надходив до Третього відділення поліції, половину мита зараховували до державного бюджету, а іншу частину спрямовували на прирощення так званого інвалідного капіталу¹³. Зазнали деяких змін і положення щодо безкоштовного отримання паспорта, право на яке закріплювалося виключно за урядовцями (п. 2).

Також у законі 1840 р. окрім загальних, були передбачені й пільгові умови одержання закордонного паспорта для певних категорій осіб. Оскільки плата за цей документ складалася з покриття витрат на виготовлення бланка та мита, то й преференції були відповідними. Так, від сплати збору за бланк звільнялися ніжинські греки, уродженці приєднаних від Персії та Туреччини провінцій¹⁴, калмики, трухмени¹⁵, ясачні татари¹⁶, а також лашмани¹⁷ (п. 4). Право не платити мито отримали купці, міщани та представники інших суспільних верств, котрі займалися торгівлею й мали внутрішні (плакатні) паспорти; піддані інших держав, які проживали в Російській імперії; офіцери, що направлялися на лікування; поміщики західних губерній, Білостоцької й Бессарабської областей, які мали закордонну

---

¹³ Інвалідний капітал — своєрідний “благодійний фонд” у Російській імперії, створений за приватною ініціативою колезького радника П. П. Пезаровіуса. Він заснував газету “Русский инвалид”, щоб на доходи від її реалізації допомагати жертвам війни 1812 р. Ідею підтримала громадськість у вигляді значних пожертвувань. Після створення в 1814 р. за указом Олександра I комітету для опікування військовиками-інвалідами (з 1877 р. — Олександрівський комітет про поранених) інвалідний капітал було передано у його відання. З цих коштів виплачували пенсії та допомоги пораненим військовослужбовцям, солдатським вдовам та сиротам. Див.: К.-К. Инвалидный капитал // Энциклопедический словарь / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — Т. 13 / Под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. — СПб., 1894. — С. 43–44.

¹⁴ Мовиться про населення територій Закавказзя (переважно вірмен), приєднаних до Російської імперії в результаті російсько-перської (1826–1828 рр.) та російсько-турецької (1828–1829 рр.) війн.

¹⁵ Трухмени — етнографічна група туркменів на території Північного Кавказу (нині — північно-східна частина Ставропольського краю), куди переселились із півострова Мангишлак наприкінці XVII — на початку XVIII ст.

¹⁶ Ясачні татари — татари, що переселились на башкирські землі з інших регіонів Російської імперії і платили ясак (натуральний податок з народів Сибіру та Півночі, переважно хутровиною).

¹⁷ Лашмани — державні селяни, які заготовляли корабельну деревину та охороняли ліси. Вони жили на казенних землях і підпорядковувалися безпосередньо адміралтейству.

нерухомість¹⁸ за умови виїзду не більше, ніж на чотири місяці (п. 5). Згодом до них приєдналися обопільні землевласники Курляндської губернії, сім'ї таких поміщиків із особистою прислугою, а також члени родин чиновників, перебування котрих за кордоном у службових справах мало тривати понад один рік. На перше півріччя від сплати мита звільнялася і прислуга держслужбовця (для сімейного — 2 служника і 2 служниці; для холостяка — 1 служник)¹⁹.

Пік правового врегулювання плати за закордонні паспорти припав на 1844 р., упродовж якого було розглянуто і затверджено як мінімум сім законодавчих актів із цього питання. Іменним указом від 15 березня ставку піврічного мита з особи було збільшено до 100 руб. сріблом, 75% з якої мали йти в дохід інвалідного капіталу. Водночас змінилися й пільгові умови. Додалася категорія осіб, для яких передбачалася видача паспортів за зниженою вартістю — 25 руб. сріблом за кожні шість місяців. До неї було включено людей різного соціального походження, котрі виїжджали за межі імперії на лікування, для одержання спадку, “удосконалення в мистецтві та ремеслах”, а також у торговельних справах (п. 3)²⁰.

Невдовзі, а саме 8 травня, було видано указ про внесення доповнень до попереднього закону²¹. Офіційні тлумачення передусім стосувалися сімей та прислуги осіб, що відправлялися за кордон. Зазначалося, що при сплаті встановлених зборів вони підлягають тим самим правилам, що й глави їхніх родин, незалежно від того чи їхатимуть вони разом, чи приєднуються пізніше. Виняток становили дружина, діти та обслуговуючий персонал чиновників, для яких було здійснено певну градацію. Безмитно отримати закордонний паспорт могли лише сім'ї тих, кого відряджали на постійну службу²². Пільговою митною ставкою (25 руб.) мали право скористатися держслужбовці, що потребували лікування й за котрими зберігалася жалування або посадові оклади, а також члени їхніх родин. У всіх інших випадках супроводжуючі повинні були платити як звичайні подорожуючі. Окремо врегулювалося питання про виїзд дітей за межі Російської імперії. Зокрема до

---

¹⁸ Таких поміщиків ще називали обопільними (від фр. *propriétaires mixtes* — змішані власники), оскільки після укладених у 1815 р. трактатів між Росією, Австрією та Пруссією їхні земельні володіння опинилися по обидва боки державного кордону. Див.: ПСЗ РИ. — Собр. 1. — Т. 33. — № 25824. — С. 64–67; № 25827. — С. 80–82.

¹⁹ ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 16, ч. 2. — № 15155. — С. 140; Т. 17, ч. 1. — № 15779. — С. 686.

²⁰ Там же. — Т. 19, ч. 1. — № 17731. — С. 196.

²¹ Там же. — № 17899. — С. 325–327.

²² У законі від 23 травня 1844 р. було уточнено, що отримати закордонний паспорт, оплативши тільки вартість бланка, могла й особиста прислуга чиновників, яких відправляли за кордон у відрядження. Див.: ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Дополнение к собранию, ч. 2. — № 17938а. — С. 32.

досягнення десятирічного віку з них не стягувався митний збір за вписання до закордонного паспорта.

Конкретніше було визначено й поняття під загальною назвою “особи, що йдуть за кордон у торговельних справах”. Роз’яснено, що до цієї категорії належать поміщики, дворяни, чиновники та всі ті, хто не записаний у гільдії або цехи й не сплачує відповідні податки та збори. При цьому для них було скасовано й пільгу, передбачену п. 3 указу від 15 березня. Натомість устанавлювалася оплата мита у повному обсязі, тобто 100 руб. сріблом.

Для тих, хто бажав пройти стажування в зарубіжних сільськогосподарських інститутах, передбачалася спеціальна процедура отримання закордонного паспорта. Рішення про пільгові умови його видачі (зменшення ставки мита або сплата тільки збору за бланк) у кожному конкретному випадку приймав міністр внутрішніх справ на основі клопотання уповноважених на те місцевих органів.

Зважаючи на неодноразові звернення до міністерства внутрішніх справ з приводу повернення коштів за невикористаний закордонний паспорт, 28 листопада 1844 р. було прийнято ще один закон. Відповідно до нього особі, котра не змогла з будь-яких причин виїхати за кордон і впродовж двох місяців з моменту отримання паспорта здала його назад, повертали суму сплаченого мита. Ключовим мотивом для затвердження цієї норми став той факт, що обставини, з яких людина скасовувала свою поїздку, могли бути досить вагомими, такими, що не залежали від її волі, навіть непереборними²³.

Низку окремих актів було присвячено пільговикам. Так, сенатським указом від 15 березня 1844 р. надано дозвіл на безмитне одержання закордонного паспорта студентам і викладачам, які відправлялися на стажування за урядовим розпорядженням за гроші вищих навчальних закладів²⁴. Таку ж преференцію у 1845 р. отримали відставники (солдати і козаки) та їхні дружини, а в 1846 р. — учні й випускники Імператорської академії мистецтв за умови пред’явлення документа з обґрунтуванням необхідності закордонної поїздки²⁵. Наступного року пільги удостоїлися вчені Петербурзької академії наук, які прямували за межі імперії для підвищення кваліфікації за власні кошти²⁶.

Окремо слід виділити паломників різного віросповідання. Для них влада також передбачила полегшення в оплаті документа для виїзду за кордон. Зокрема від сплати мита звільнялися віряни з усієї країни, що мандрували до

---

²³ ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 19, ч. 1. — № 18475. — С. 792.

²⁴ Там же. — № 17735. — С. 197–198.

²⁵ Там же. — Т. 20, ч. 1. — № 18807. — С. 261–262; Т. 21, ч. 2. — № 20285. — С. 162.

²⁶ Там же. — Т. 22, ч. 1. — № 21309. — С. 529–530.

Єрусалима для поклоніння святим місцям та мусульмани Таврійської губернії, котрі направлялися на богомілья до Мекки. Прикметно, що в обох випадках ініціатором нововведень виступав новоросійський і бессарабський генерал-губернатор, намісник на Кавказі граф М. Воронцов. У своїх клопотаннях до міністра внутрішніх справ він зазначав, що на прощу їдуть переважно благочестиві особи похилого віку з невеликими статками, а для магометан це — священний обов'язок, невиконання якого вважається тяжким гріхом. Тому ці люди заслуговують на повагу й увагу з боку держави до їхніх потреб²⁷. Така позиція, особливо стосовно правовірних з Криму, цілком координувалася з політикою Російської імперії щодо корінного населення загарбаних наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. територій. З метою запобігання невдоволенням новими порядками та формування лояльного ставлення до влади уряд виробив “гнучку тактику підкорення”, удаючись до певних поступок, включаючи й пільгові умови отримання закордонного паспорта²⁸.

Законодавче унормування продовжилося й у 1850-х роках. За указом від 15 червня 1851 р. суттєво збільшилася вартість закордонного паспорта. З кожної особи, зазначеної у ньому, стали брати мито в розмірі 250 руб. сріблом за півріччя. За зниженою ставкою — 50 руб. сріблом, документ могли отримати тільки ті, хто відправлявся на лікування та їхні родичі²⁹. Через два роки³⁰ це положення було поширено на художників і науковців, котрі до того часу не сплачували мито, а також на пансіонерів Лазаревського інституту східних мов³¹. Однак вже з 1855 р. золоті медалісти Академії мистецтв знову могли виїжджати за межі держави, оплативши лише вартість паспортного бланка³². Від травня 1856 р. так само перетинати кордон мали

²⁷ Там же. — Т. 18, ч. 1. — № 17288. — С. 737–738; Т. 20, ч. 1. — № 18889. — С. 309; Т. 21, ч. 1. — № 19882. — С. 410.

²⁸ Поряд із названими вище по тексту калмиками, трухменами, ясачними татарами, в 1844 р. пільги у вигляді звільнення від сплати мита за закордонний паспорт отримали горці Кавказу, а також мешканці Закавказзя, з котрих доти не брали грошей за бланк. Докладніше див.: ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 19, ч. 1. — № 17507. — С. 19; № 17652. — С. 133–134.

²⁹ ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 26, ч. 1. — № 25307. — С. 411.

³⁰ Там же. — Т. 28, ч. 1. — № 27555. — С. 447.

³¹ Лазаревський інститут східних мов — вищий навчальний заклад, заснований 1815 р. у Москві багатою вірменською родиною Лазарян як приватне училище. У 1827 р. заклад перейшов у відання міністерства освіти й отримав статус інституту. Окрім вчителів для вірменських шкіл, у ньому готували чиновників та перекладачів зі східних мов (арабської, перської, турецької), у чому була зацікавлена влада Російської імперії. У різні роки в інституті навчалися відомі українські діячі: сходовознавець, історик літератури, письменник, перекладач А. Кримський, контр-адмірал ВМФ УНР М. Білинський, історик-сходовознавець А. Ковалівський.

³² ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 30, ч. 1. — № 29606. — С. 554–555.

право поранені військовослужбовці (різних звань, а не тільки офіцери, як було передбачено законом 1840 р.), їхні дружини, діти та необхідна обслуга³³.

Додатково були встановлені правила оплати закордонних паспортів для членів імператорського яхт-клубу. Збираючись у першу після вступу до клубу зарубіжну мандрівку, вони були зобов'язані внести по 25 руб. сріблом за власний паспорт та паспорти своїх службовців, які не входили до складу команди яхти. Кожного наступного разу документи їм видавали безкоштовно, за винятком тих осіб, котрі ще не були за кордоном³⁴.

Ухвалені нормативно-правові акти фактично стали основою законодавства про плату за закордонний паспорт. Було вироблено процедуру, яка передбачала як безкоштовне отримання документа для виїзду за кордон, так і зі сплатою його вартості. Також встановлені загальні, виняткові та пільгові умови оплати паспорта. Останні, своєю чергою, поділялися на три види: без покриття витрат на виготовлення бланка, без сплати мита й зі сплатою мита за зниженою ставкою. Остаточна сума залежала від строку, на який видавали паспорт та кількості осіб, записаних у нього.

У серпні 1856 р. відбулося реформування оплати закордонних паспортів. Замість збору за бланк та спеціального мита запроваджено єдиний збір. Причому, якщо раніше мито брали з кожної особи, записаної в паспорт, то відтоді оплаті підлягав тільки сам документ. Проте зберігалася залежність вартості паспорта від його строковості. Сума нового збору становила 5 руб.³⁵ за півріччя, з яких 50 коп. зараховувалося до державної скарбниці як покриття витрат на виготовлення бланків, а 4,5 руб. — дохід в інвалідний капітал. Особам, які мали право на безмитне отримання паспорта, дозволялося й надалі користуватися подібною перевагою, сплачуючи лише 50 коп. за бланк. Залишалися чинними й попередні законодавчі положення щодо інших пільгових і виняткових умов³⁶.

На початку травня 1866 р. категорію осіб, котрим закордонний паспорт видавали безкоштовно, поповнили випускники училищ торгового мореплавання, російськوپіддані шкіпери та штурмани, що склали екзамен і отримали відповідний атестат чи свідоцтво³⁷.

---

³³ Там же. — Т. 31, ч. 1. — № 30503. — С. 301.

³⁴ Там же. — Т. 28, ч. 1. — № 27555. — С. 447.

³⁵ У 1839–1843 рр. у Російській імперії запроваджено грошову реформу, у результаті якої основним платіжним засобом став срібний рубель. 1841 р. проведено емісію кредитних білетів, які можна було обміняти на срібло, або золото. Тобто ці паперові грошові знаки забезпечувалися дорогими металами і мали стійкий курс. Випуск великої кількості кредитних білетів для покриття дефіциту бюджету під час Східної війни 1853–1856 рр. знецінив їх, перетворивши на нерозмінні паперові гроші.

³⁶ ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 31, ч. 1. — № 30889. — С. 808.

³⁷ Там же. — Т. 41, ч. 1. — № 43253. — С. 493–494.

У 1883 р. для збільшення державних доходів міністерство фінансів запропонувало брати з кожної особи 11 руб. за кожен місяць перебування за кордоном. Однак ця ідея не була підтримана й у 1887 р. на розгляд внесено іншу пропозицію, відповідно до якої особа мала сплачувати по 10 руб. за кожен місяць зарубіжної поїздки. При цьому передбачалося щоквартальне зростання мита на ті ж таки 10 руб.³⁸ У результаті обговорення представлений проект було відхилено. Натомість 2 червня 1887 р. ухвалено закон про подвоєння раніше встановленої суми збору. Таким чином, за закордонний паспорт потрібно було заплатити по 10 руб. за кожне півріччя перебування поза країною (50 коп. — в державну скарбницю, 9,5 руб. — в інвалідний капітал) незалежно від кількості осіб, вписаних у нього³⁹.

На початку XX ст. було встановлено додатковий збір за паспорти для виїзду за межі імперії. Це було пов'язано з втягненням Росії у військовий конфлікт у Китаї ("похід у Китай 1900–1901 рр."). Так, відповідно до указу від 28 липня 1900 р. власник закордонного паспорта мав сплатити за кожне півріччя ще 5 руб. на користь Товариства Червоного Хреста. Цю суму були зобов'язані вносити й особи, звільнені від збору в інвалідний капітал⁴⁰. Виняток було зроблено лише для іноземців, які підтвердять своє скрутне матеріальне становище, та й то на розгляд уповноважених органів⁴¹. У зв'язку з російсько-японською війною 21 січня 1905 р. для російських підданих додатковий збір було збільшено до 10 руб. за півріччя, а для іноземців залишено у попередньому розмірі (5 руб.)⁴².

Усі зібрані кошти канцелярії губернаторів, градоначальників та обер-поліцеймейстерів щомісяця мали передавати до місцевих установ Державного банку або казначейств, де вони зачислялися на спеціальний депозитний рахунок. Окрім того Головному управлінню Товариства Червоного Хреста обов'язково надсилали повідомлення про отримані суми.

Запровадження зазначених зборів обґрунтовувалося активізацією діяльності Червоного Хреста з надання невідкладної допомоги хворим і пораненим військовослужбовцям під час бойових дій та недостатністю необхідних для цього коштів. І хоча вони вводилися як тимчасові, утім проіснували майже до закінчення Першої світової війни. Очевидно надходження від додаткового збору 1900 р. стали значним джерелом поповнення капіталу товариства, оскільки такий спосіб фінансової підтримки цієї громадської

---

³⁸ А. Я. Паспорта заграничные // Энциклопедический словарь / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — Т. 22а / Под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. — СПб., 1897. — С. 926.

³⁹ ПСЗ РИ. — Собр. 3. — Т. 7. — № 4513. — С. 265.

⁴⁰ Там же. — Т. 20, ч. 1. — № 19114. — С. 973.

⁴¹ Там же. — Т. 21, ч. 1. — № 20884. — С. 1232.

⁴² Там же. — Т. 25, ч. 1. — № 25702. — С. 51–52.

організації імперський уряд практикував все частіше. Зокрема наприкінці 1904 р. подібні відрахування почали робити і з подепешного збору за телеграми, а згодом — з вартості квитка на проїзд залізницею у вагоні першого класу (з вересня 1914 р. — з усіх залізничних квитків). Пізніше цей досвід перейняло й радянське керівництво⁴³.

Цікаво, що наприкінці XIX — на початку XX ст. траплялися випадки надання разових пільг на оплату закордонного паспорта (покривались тільки витрати на бланк) для відвідування чи участі у конкретних міжнародних заходах. Так, у 1897 р. це була поїздка на художньо-промислову виставку в Стокгольм, у 1898 р. — на виставку рибальства в Бергені для жителів Архангельської губернії, в 1912 р. — на VI Всеслов'янський сокільський зліт у Празі для членів російських сокільських товариств⁴⁴.

Імперський устрій Росії зумовив існування як загальних правил, так і регіональної специфіки отримання закордонного паспорта, враховуючи його оплату. Наприклад, зібрані у Царстві Польському кошти за бланк надходили не до державного бюджету, а до скарбниці цього адміністративного утворення. Певні особливості стосувалися й категорії пільговиків. Зі сплатою лише вартості бланка документ видавали мешканцям краю, котрі відправлялися за кордон за розпорядженням уряду, та іноземцям, що виїжджали на батьківщину. Дещо більшим був перелік осіб, для яких встановлено знижену ставку збору (50 коп. за бланк та 50 коп. в інвалідний капітал). До нього входили: купці, їх прикажчики і візники, а також шкіпери, матроси та робочі торговельних суден; цехові ремісники з підмайстрами; поранені офіцери з сім'ями та особистою прислугою; чиновники, що прослужили не менше

---

⁴³ Там же. — Т. 24, ч. 1. — № 25451. — С. 1167; *Чистяков О. В.* Организационное устройство и деятельность Российского общества Красного Креста в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.): автореф. дис. на соискание учёной степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 “Отечественная история” [Электронный ресурс]. — Москва, 2009. — С. 20–21. — Режим доступа: <https://guu.ru/files/referate/chistaykov.pdf> (дата звернення: 23.10.2017); *Жирнов Е.* “Облагаются сбором в пользу Красного Креста”. Когда в России появилось принудительное милосердие [Электронный ресурс] // Коммерсантъ Власть. — 2015. — № 18 (11.05). — С. 42. — Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/2713628> (дата звернення: 23.10.2017).

⁴⁴ Там же. — Т. 17. — № 14133. — С. 308; Т. 18, ч. 1. — № 14948. — С. 72–73; Устав о паспортах с изменениями в соответствии с высочайшим указом 5 октября 1906 г., дополнительными узаконениями и разъяснениями Правительствующего Сената и административных учреждений, обнародованными по 15 сентября 1912 г., и с прибавлением извлечений из других частей Свода законов, относящихся до паспортных постановлений и прав жительства евреев, и алфавитным предметным указателем / Сост. Л. М. Роговин. — 2-е изд. — СПб., 1913. — С. 91 (далі — Устав о паспортах, 1913 г.).

“Русское Сокольство” — спортивний рух у Російській імперії, що виник під впливом загальнослов'янського сокільського руху на основі Російського гімнастичного товариства “Сокіл”.

20 років і їхали на лікування та їхні родини; чиновники-пенсіонери або їхні вдови за умови відсутності інших доходів; особи, що направлялися в Данциг (Гданськ), Позен (Познань), Бреславль (Вроцлав), Кенігсберг (Калінінград), Краків і Лемберг (Львів) у сімейних, торгових чи майнових справах⁴⁵. Окрім того, з 1 грудня 1863 р. у Варшаві запроваджено додатковий збір до міського бюджету у розмірі 5 руб., а для пільговиків — 1 руб. за кожне півріччя. У 1868 р. його було поширено на всі міста Царства Польського, де видавали закордонні паспорти⁴⁶. Подібні доплати практикували і в інших регіонах. Зокрема особливий збір (1 руб.) на свою користь брали у Курляндській губернській канцелярії та її відділенні в Лібаві (Лієпая)⁴⁷.

Певні особливості мав перетин меж Російської імперії жителями, котрі мешкали неподалік на так званій прикордонно-митній території⁴⁸. Їхнє сполучення здійснювалося на основі особливих дозвільних документів (різного роду легітимаційних білетів і пропускних свідоцтв), які вони отримували без будь-якої оплати. Проте у цьому контексті фігурує й поняття “паспорт”, а саме стосовно обопільних поміщиків та бажаючих виїхати на сільськогосподарські роботи до Німеччини і Данії. Тому зупинимося на цих випадках докладніше.

Як зазначалося вище, власники нерухомості по обидва боки кордону для відвідування своїх володінь повинні були отримувати закордонні паспорти. Водночас у законодавстві вказувалося, що обопільні поміщики, їхня прислуга, а також поселяни мали право безперешкодно переходити з однієї частини маєтку в іншу без них. Однак зауважувалося, що вони могли робити це суто з господарських потреб тільки у тих помістях, через які безпосередньо пролягала демаркаційна смуга й не далі 7 верст від неї. У Царстві Польському такий перетин кордону з 1842 р. здійснювався за річними легіти-

---

⁴⁵ Дневник законов Царства Польского = Dziennik praw Królestwa Polskiego (далі — Дневник законов). — Warszawa. — Т. 50. — С. 280–285; Устав о паспортах, 1913 г. — С. 287–288.

⁴⁶ Дневник законов. — Т. 61. — С. 388–389; Т. 67. — С. 432–435.

⁴⁷ Устав о паспортах, 1913 г. — С. 88.

⁴⁸ Прикордонна смуга в Російській імперії — це простір на відстані 7 верст (або 1 німецька миля — 7 км 420 м) від європейського сухопутного кордону, берегів Білого, Балтійського, Чорного та Азовського морів. Прикордонно-митна територія, своєю чергою, обраховувалася від прикордонної смуги вглиб країни і становила 30 верст на Північному заході; 21 версту в Царстві Польському, а також від межі з Австрією та Румунією; 25 верст від кордону з Туреччиною та Персією на Закавказзі. Див.: Свод законов Российской империи, издания 1857 года. — Т. 6: Уставы таможенные, кн. 1: Таможенное учреждение и Устав по европейской торговле. — С. 14; ПСЗ РИ. — Собр. 2. — Т. 25, ч. 2. — № 24598. — С. 121, 265; Собр. 3. — Т. 21, ч. 1. — № 20341. — С. 619–620; Устав о паспортах, 1913 г. — С. 117–118, 125–126.

маційними білетами⁴⁹. Таким чином, обопільні землевласники могли виїжджати за межі держави трьома способами: із закордонним паспортом, із легітимаційним білетом або без жодних спеціальних документів.

Відповідно до умов заключного протоколу Російсько-Німецької конференції 1896–1897 рр. особам, які направлялися до Німеччини (з 1903 р. і до Данії) для виконання сезонних польових та інших землеробських робіт стали видавати особливі безкоштовні паспорти. Спочатку це стосувалося лише селян християнського віросповідання, що проживали на прикордонних територіях Царства Польського, а з 1909 р. — усіх підданих імперії. Оскільки за формою й порядком отримання такі паспорти були подібні до легітимаційних білетів, міністерство внутрішніх справ роз'яснило, що до них повинні застосовуватися аналогічні правила. У зв'язку з цим вони не могли прирівнюватися до загальноприйнятих закордонних паспортів. Тобто, по суті, йшлося про появу нового виду документів для перетину кордону — робочого паспорта⁵⁰.

Отже, питання про встановлення плати за закордонний паспорт та її правове регулювання постало разом із появою цього документа в Російській імперії на початку XVIII ст. У процесі його вирішення апробувалися різні підходи з метою пошуку найбільш оптимального варіанту як з погляду захисту інтересів держави, так і забезпечення прав окремих категорій населення.

Формування відповідного законодавства фактично відбулося в 1840–1850-х роках. У результаті його кодифікування було вироблено чітку систему, закріплену в Статуті про паспорти. З деякими змінами та доповненнями вона проіснувала до початку XX ст. і напередодні Великої війни 1914–1918 рр. мала такий вигляд⁵¹.

Отримання паспорту було безкоштовним, або зі сплатою встановленої суми грошей. Безкоштовно закордонний паспорт видавали: чиновникам, дипломатичним представникам, кур'ерам для поїздок у службових справах, іншим особам, які мали доручення від уряду; випускникам училищ торгового мореплавання, шкіперам (капітанам) і штурманам російського підданства

---

⁴⁹ ПСЗ РИ. — Собр. 1. — Т. 33. — № 25824. — С. 67; № 25827. — С. 81–82; Т. 34. — № 26674. — С. 71; Собр. 2. — Т. 25, ч. 2. — № 24598. — С. 266–267; Дневник законов. — Т. 30. — С. 266–270; Устав о паспортах, 1913 г. — С. 116, 207–209.

⁵⁰ Докладніше див.: ПСЗ РИ. — Собр. 3. — Т. 17. — № 13855. — С. 121; Т 20, ч. 1. — № 18594. — С. 482; Т 23, ч. 1. — № 23803. — С. 1137; Устав о паспортах, 1913 г. — С. 120, 122–123.

⁵¹ За Статутом про паспорти 1903 р. зі змінами та доповненнями. Див.: Устав о паспортах со всеми изменениями, дополнениями и разъяснениями по решениям Правительствующего Сената и циркулярам министерств со включением правил о праве жительства евреев и с приложением подробного алфавитного указателя / Сост. К. Абрамович. — СПб., 1905. — 199 с.; Устав о паспортах, 1913 г. — I–VIII; 328 с.

для працевлаштування на російських та іноземних купецьких суднах; членам і співробітникам Петербурзького та Невського яхт-клубів для зарубіжної подорожі на суднах цих організацій.

Плата за паспорт бралася власне з самого документа і складалася зі зборів трьох видів: за бланк, в інвалідний капітал та на користь Російського товариства Червоного Хреста. Без внесення збору в інвалідний капітал документ могли отримати: купці й особи, записані на той момент у цехи; представники інших соціальних верств, які викупували промислові свідоцтва⁵² за умови виїзду у справах торгівлі, а також їхні родини та прислуга; іноземні піддані, що проживали в Російській імперії.

Із одним лише покриттям витрат на виготовлення бланка закордонний паспорт видавали: 1) богомольцям, які прямували до святих місць в Єрусалимі; 2) мусульманам Таврійської губернії для паломництва в Мекку; 3) обопільним поміщикам для відвідування своїх маєтків (на чотири місяці); 4) дітям до досягнення 10-річного віку; 5) особам, що відправлялися для “удосконалення в науках і мистецтві” за рахунок вищих навчальних закладів та Академії наук; 6) горцям Кавказького краю; 7) мешканцям Закавказзя як християнського, так і мусульманського віросповідання для відлучок у суміжні регіони Персії та Туреччини; 8) сім’ям і прислугі чиновників, що виїжджали за кордон на постійну службу; 9) особистій прислугі чиновників, котрих відправляли у відрядження; 10) пораненим на війні військовослужбовцям, які їхали на лікування та їхнім супроводжувачам; 11) відставникам (солдатам і козакам), які відбули рекрутську повинність та їхнім дружинам.

Для окремих категорій населення були передбачені виняткові умови отримання закордонного паспорта. Так, калмики, трухмени й сибірські інородці⁵³ звільнялися від збору за бланк, а збіднілі іноземці (з лютого 1906 р. й усі німецькі піддані) — від внесення коштів у фонд Червоного Хреста.

Розмір плати визначався, виходячи з розрахунку за кожні шість місяців, тому її загальна сума безпосередньо залежала від тривалості перебування за межами країни. При цьому неповне півріччя прирівнювалося до повного. Відлік оплаченого паспортним збором строку починався з дня перетину кордону. Тим особам, які з будь-яких причин не змогли скористатися паспортом

---

⁵² Йдеться про викуп промислових свідоцтв вищих розрядів, що давало право запису до купецьких гільдій. Див.: Высочайше утверждённое Положение о государственном промысловом налоге, 8 июня 1898 г. // ПСЗ РИ. — Собр. 3. — Т. 18, ч. 1. — № 15601. — С. 489–515.

⁵³ Инородці — підвладні імперському уряду національні групи, племена і народності з особливим правовим статусом. Инородцями вважалися “самоїди” Архангельської губернії, калмики, які кочували в Астраханській і Ставропольській губерніях, сибірські киргизи, буряти, якути, хакаси, ногайці, кочові і бродячі народи Сибіру, Казахстану і Закавказзя, євреї та деякі ін. Див.: *Касяненко Ю. Я.* Инородці // *Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* — Т. 3. — К., 2005. — С. 480.

і здали його відповідним органам упродовж двох місяців з моменту отримання, повертали сплачені гроші, утримавши вартість бланка.

REFERENCES

1. Chistyakov, O. V. (2009). *Organizacionnoe ustrojstvo i deyatel'nost' Rossijskogo obshhestva Krasnogo Kresta v gody Pervoj mirovoj vojny (1914–1918 gg.) (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Moscow. Retrieved October 23, 2017, from <https://guu.ru/files/referate/chistyakov.pdf> [in Russian].

2. Kasianenko, Yu. Ya. (2005). Inorodtsi. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3, p. 480). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

3. Matvienko, N. O. (2011). Normativnye osnovy peresecheniya granicy rossijskimi poddannymi [The Normative Basis of Crossing the Border the Russian Nationals]. *Perm University Herald. Juridical Sciences, 1 (11)*, 58–62. Retrieved October 23, 2017, from http://www.jurvestnik.psu.ru/images/stories/vestnik/pdf/2011_1_11.pdf [in Russian].

4. Savchuk, N. I. (2017). Zakonodavche rehlamentuvannia vyizdu za kordon u Rosijs'kij imperii (druha polovyna XIX — pochatok XX st.) [Legal regulation of traveling abroad in Russian empire (second half of XIX — early XX century)] (O. P. Reient, Ed.). *Problemy istorii Ukraini XIX-pochatku XX st. — Problems of the history of Ukraine of XIX-beginning XX cc.*, (26), 135–141. [in Ukrainian].

5. Zhimov, E. (2015). "Oblagayutsya sborom v pol'zu Krasnogo Kresta". *Kogda v Rossii poyavilos' prinuditel'noe miloserdie. Kommersant Power, 18*, 42. Retrieved October 23, 2017, from <https://www.kommersant.ru/doc/2713628> [in Russian].